

Mutahharî ve Pasquini Açısından Ateizme Yönelişin Ahlakî Sebepleri

Dr. Reyhâne Sâdât Azimî

Özet

Bu araştırmada, iki felsefe-ilahiyat düşüncesinin temsilcisi olarak Mutahharî ve Pasquini'nin ateizm meselesi üzerine görüşleri incelenmiştir. Her iki düşünür de ateizme yöneliş sebepleri sahasında felsefe dışında ahlakî ve epistemik etkenleri önemli saymıştır. Bu makale, bu iki düşünürün müşterek ve ayrıldıkları noktaları, getirdikleri yenilikleri ve etkilerini inceleme konusu yapmıştır. Bulgular, Mutahharî ve Pasquini'nin, ateizme yönelişin insan tabiatı ve fitratına aykırı bir akım olmasına ilaveten ahlakî ve sosyal bir mesele olarak da ele alınıp araştırılması gerektiğine inandığını anlatmaktadır. Ahlak ve toplum alanında ateizme her geçen gün artan yönelim, felsefî olan dışında başka etkenlerin de mevcut bulunduğunu göstermektedir. Bu etkenler, kamuoyunu, Tanrıya inanmayı bireysel ve toplumsal özgürlüklerin önündeki engel görmeye ve toplumların ilerlemesine mâni olduğunu düşünmeye yönlendirme çabası içindedir. Çünkü iman ve ateizm ikilisi itikat ve fiil sahasını birbirine bağlamış ve fiil sahasında insanı ahlakî ve toplumsal sınamalarla karşı karşıya bırakmıştır. Ateizme eğilim, Tanrıyı tanıma ve tasavvurun biçimlenme niteliğinde temel rol oynamasına ek olarak toplumların ahlakî inançlar bütünü de etkisi altına almakta ve onları maneviyattan hazcılığa ve çıkar eksenli düşünceye sevk etmektedir. Mutahharî ve Pasquini'nin görüşüne göre ateizme yöneliş, itikat ve çıkarımla ilgili bir mevzu olmasına ilaveten psikoloji, eğitim, ahlak, toplum ve medya boyutlarına da sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Ateizm, ahlak, Mutahharî, Pasquini, Kilisenin kavramları, felsefî kavramlar, tanıma.

Giriş

Ateizm konusu son yüzyılda ahlakî, toplumsal, kültürel ve medyatik boyutları bulunan bir meseleye dönüşmüştür. Bu nedenle kamuoyunu yönlendirenler olarak filozoflar, düşünürler, aydınlar ve bilim insanlarının düşünce, ahlak ve toplum alanındaki görüş ve inancı özel bir önem taşımaktadır. Bu mecrada ilk aşamada üzerine düşündüğümüz şey, Tanrının varlığının leh ve aleyhindeki düşünür ve filozoflar tarafından beyan edilen çıkarımlar ve kanıtlardır. Ama ahlak ve toplum alanında her geçen gün artan ateizme yöneliş felsefî olan dışında başka etkenlerin de mevcut bulunduğunu göstermektedir. Bu etkenler, kamuoyunu, Tanrıya inanmayı bireysel ve toplumsal özgürlüklerin önündeki engel görmeye ve toplumların ilerlemesine mâni olduğunu düşünmeye yönlendirme çabası içindedir. Bu sebepler, Mutahharî'nin pataloji odaklı bakışına göre ahlakî

değerleri hazcılık ve çıkar eksenliliğe dönüştürmeyi kapsamaktadır. Felsefi kavramların acziyetine ilaveten din ve kilisenin kavramlarının yetersiz kalması, kilisenin yanlış ve şiddet içerikli muamelesi ve Tanrıyı sahih biçimde tanıma ve idrak etme yolunda kusur ve ihlaller de Tanrıyı ve dinî kavramları red ve inkar etmede felsefe dışı motivasyonlara zemin hazırlamıştır.

John J. Pasquini de -keşiş ve din filozofu- eserlerinde ateizmi inceleme mevzusuna özel olarak eğilmiş ve bu etkenleri ele alıp tanıtmaya çalışmıştır. Her ne kadar Mutahharî'nin aksine kilise hakkında taraflı bir görüşü varsa da Mutahharî'nin görüşüne benzer şekilde ateizmin yanısıra ahlak ve toplum alanında ateizm propagandası yapanların pozisyonundan bahsetmiştir. Bu alanda mukayeseli araştırmalara zemin hazırlamasına ilaveten ateizm hakkında disiplinler arası incelemelerin önünü açmıştır. Çünkü bu mevzu her iki düşünür açısından da felsefe alanına ve çıkarıma özgü değildir. Bilakis ahlakî ve toplumsal boyutları, günümüz toplumunda medyanın kamuoyu üzerindeki hâkimiyeti dikkate alındığında eskisinden çok daha etkilidir. Dolayısıyla yeni ateizm, yani yirmi birinci yüzyılın başlarında dine karşı bilimsel ve natüralist bir eleştiri olarak medyalarda gündeme gelen ve liderliğini Richard Dawkins, Daniel Dennett, Sam Harris ve Christopher Hitchens'ın yaptığı akımın görüşlerini dine bilimsel, biyolojik veya Darwinci eleştiri gibi başlıklar altında ortaya koyduğunu, ama aslında tüm eser ve faaliyetlerinin ahlakî, toplumsal ve medyatik olduğunu ve her türlü muamele ve diyalogu hakettiklerini gözönünde bulundurunca aslında yelpazesi çok daha geniş araştırmalar yapmak gerekmektedir. Zaten felsefeci, bilim insanı ve ilahiyatçı çok sayıda insanı da harekete geçirmiştir.

Mutahhari ve Pasquini'nin Ateizme Yönelişin Ahlakî Sebepleri Hakkındaki Görüşü

Pratik ateizm ya da ahlak ve toplum alanındaki ateizm, Mutahharî'nin eserlerinde çokça göze çarpan bir mevzudur. O, Tanrı kavramını idrak etme anlamında Allah'ı tanımanın ve ona iman etmenin ya da ateizm ve Tanrıya inançsızlığın, insanın ruh ve duygularıyla ilgili -çocukluktan itibaren- en önemli meselelerden biri olduğuna inanmaktadır. Bu inançla ilgili sağlıklı ve sahih bir bilgi insan için kader belirleyicidir. İnsan ve toplum hayatını, hatta toplumun ahlak nizamını etkisi altına almaktadır. Pasquini de, ateizme bir tür hastalık (otizm) tanısı koyan Weitz gibi veya Freud'un yaklaşımını çağrıştıran bireyin bilme ve algılama sürecindeki bozukluk ve baba-çocuk ilişkilerindeki başarısızlık görüşü gibi din hakkındaki psikolojik verilere dayanarak ateizmi ahlak ve toplum alanında incelemektedir. Bundan dolayı önce onun ateizmden hangi anlamı kastettiğini anlamamız, sonra da her iki düşünürün görüşünde ateizme yönelişin ortak ahlakî ve toplumsal sebeplerini araştırmamız gerekmektedir.

Mutahharî ve Pasquini Açısından Ateizmin Manası

Maddecilik kavramının üstad Mutahharî'nin nazarında geniş bir anlamı vardır. Tanrıya (İbrahimî dinlerin Tanrısına) inançsızlığın tüm türlerini içerecek şekilde. Hatta Tanrıyı red

veya inkar karşısında belli bir tavır olmayan şüpheçileri ve agnostikleri de maddeciler grubuna dahil eder ve onları, şüphede duraklamaları nedeniyle maddeci sayar.¹

Esasen onun görüşüne göre materyalizm her ne kadar dogmatik bir akım olarak tanınmıyorsa da şüphe ekollerinin parçasıdır ve evrenin tamamının Tanrının hâkimiyet alanı olduğu hakikati karşısında sükutun Tanrının varlığına inançsızlık ve maddecilikten farkı yoktur.² Dolayısıyla Mutahharî, maddecilikten maksadının, gerçek bir şey olarak -zihinsel değil- maddeye inanma olmadığı, aksine materyalizm veya maddeciliği onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıldan itibaren, yani bir ekole dönüştüğü andan bu yana hesaba katıldığına açıklık getirmektedir. Teorik ateizm onun görüşüne göre ateizmin her türünü içerse de özel olarak İbrahimî dinlerdeki Tanrıya inanmamaya delalet etmektedir. Pratik ateizmi de ahlakî maddecilik olarak izah eder ve der ki, teorik ve pratik ateizmin ilişkisi karşılıklı nedensellik ilişkisidir.

Şu anlamda: Birey itikadî bakımdan kısa bir süre Tanrıya inansa, ama pratik olarak hiçbir gereğini yerine getirmese de -Tanrının varlığının onun pratik hayatında herhangi bir etkisi olmasa da- bu durum kalıcı olamaz. Yani sonunda bunlardan biri kabul dayanağına oturur ve kişi ya tamamen ateist ve maddeci olur ya da tamamen Tanrıya inançlı ve gereğini yerine getiren biri haline gelir. Çünkü insan teklifsiz bir duruma tahammül gösteremez ve daima inanç ve fiiller bütününe tek parça yapmak ister. (Mutahharî, 1395/2016a: 171-173). Dolayısıyla birey eğer “Tanrı vardır” önermesini kabul ederse onun her şeyi bilen, her şeye kâdir ve mutlak hayır olduğunu da kabul etmelidir. Çünkü bunlar, kişinin kayıtsız kalamayacağı şeyler cinsindedir. Hatta onların gereğini yerine getirmeli ve fiil alanında uygulamaya koymalıdır. Bu sebeple pratik ateizm ve teorik ateizmin her ikisi de birbirinin sebep ve sonucu olabilir. Kişi sürekli olarak ve ebediyen Tanrıya inanç alanında bulunup da pratik alanda Tanrısız duramaz. Pratik ateizm de aynı şekilde teorik ateizmin gereklerine zemin hazırlar.

Ateizmin manası Pasquini açısından da üstad Mutahharî'nin alanına tam denk düşmektedir. Yani hem Panteizm, Deizm, Nominalizm vs. gibi teizmin bütün türleri karşısında yer alır ve hem de dinlerin Tanrısına inançsızlığı kapsar. Ama onun özel olarak peşine düştüğü şey, İbrahimî dinlerin Tanrısına, hususen de Mesih'in dinindeki Tanrıya inançsızlıktır. Pasquini eserlerinde tabii ki ateizmin net bir tarifini yapmamıştır. Mevzuyla ilişkili olarak “Nikab-i Mühlid (Ateistin Maskesi)” kitabının girişinde ateizmin anlamı üzerine kısa bir özet vermekle yetinmiştir. Burada ateizmin, doğa ötesi bir varlık olarak Tanrının varlığını algılamada yetersizlikten ibaret olduğunu, inançlılarla ilgili tavra göre teorik, pratik ve hasmane ateizme dönüştüğünü söylemektedir. (Pasquini, 2014:6). Ama Pasquini özel olarak bu kitapta ve diğer eserlerinde üzerinde durduğu nokta, inançsızlık veya Tanrının

¹ Mutahharî, septikler olarak anılan şüphede duranları dogmatikler arasında saymaktadır. (Bkz: Murtaza Mutahharî, 1395/2016a: 48).

² Mutahharî'nin bu görüşü McGrath'ın görüşüyle aynı yöndedir. Çünkü maddeciler, özellikle de yeni ateizm akımı, iddialarını bilimsel ve biyolojik -Darwinist- bulgulara dayandırmaktadır. Onlar da McGrath ve pek çok bilim insanının görüşüne göre kesinliğe ulaşmaz. Aksine nihayetinde agnostisizme varır ve hem imanla hem de ateizmle bağdaşır. Yahut hiç değilse Tanrıya inancı reddetmez. (Bkz: McGrath, 1396/2017, *Dersnâme-i İlahiyyat-i Mesihî*, çev: Behruz Haddadî, Kum, Neşr-i Eryan: C. 1, s. 726).

varlığına inanmama sadece Tanrının varlığına karşı çıkarım ve kanıtların ürünü değildir. 'Ateist persona'nın biçimlenmesinde başka etkenlerin -inançsız birey göstermeye çalıştığı şeyin- etkisi vardır ve bu, ateizmin anlamıyla ilgili onunla Mutahharî arasında ortak bir alan oluşturur.

Ateizme Yönelişin Ahlakî Sebepleri

Toplumun fikrî ve kültürel atmosferinin rolüne yapılan vurgu, Mutahharî ve Pasquini'nin ortak noktalarındandır. Her ikisi de kendi tarzınca ateizme yönelişte toplumdaki uygunsuz durumun etkili olduğunu savunmaktadır. Mutahharî sağlıklı bireylerin, sağlıklı toplumun hasılası olduğuna ve uygunsuz ahlakî çevrede bozuk bireyler yetişeceğine inanmaktadır. Bu nedenle müteal psikolojinin çökmesi, atmosferi, maddeci, çıkarı ve hatta kirli düşüncelerin onun yerine geçmesi için hazırlanmaktadır. Toplumun değerleri tamamen maddileştiği, kişisel çıkar ve haz esasına göre belirlendiğinde birey çevreye uyum kuralı gereğince materyalist olacaktır. O, sadece teist ve tevhidî düşüncelerin ruhun yücelmesi için ihtiyaç olduğu üzerinde durmakla kalmaz, aynı zamanda diğer ahlakî değerlerin de böyle olduğunu ve insanın yücelme arayışındaki ruh halinin düşüşe geçtiği her yerde yalnızca dinî inanç ve düşüncelerin değil, hatta cesaret, insan severlik, doğru sözlülük gibi ahlakî değer ve melekelerin de insanı her yöne sevk edebilecek şekilde ortadan kalkacağını savunur. Kirli ve uygunsuz fikir ortamı, insanın aşkınlık arayan psikolojisini etkisi altına alır. Maddi değerlerin gelişip yayılması halkın alışkanlıklarının sadece bireysel haz ve kişisel çıkarı tatmin etme yönünde değişmesine sebep olur. (Mutahharî, 1395/2016a: 173-175).

Pasquini de Mutahharî gibi inanmaktadır. Ona göre de Tanrıya inanç ve imanın hazırlığa ihtiyacı vardır. Kişinin müteal dinî kavramları hazırlık olmaksızın idrak etmesi olacak iş değildir. Der ki, Tanrıya inanmamak güç iştir. Ama iman etmek daha da zordur. Çünkü kişide köklü bir değişim meydana getirir. İnsan Tanrıya inandığında artık sadece kişisel haz ve şehvetlerin peşinde koşamaz. Bilakis güç de olsa ruhunu yüceltecek şeylere bağlanmalıdır. Pasquini bu etkene geniş biçimde yer vermiştir. İmanın bu özelliği yüzünden maddi ve seküler tefekkürün tamamen hedefli ve organize şekilde dinî inanç ve değerleri önemsizleştirdiğini, hatta ortadan kaldırdığını söyler. Çünkü onları çıkarı eksenli ve haz odaklı davranışına aykırı bulmaktadır. Şimdilerde Batılı toplumlara musallat haldeki düşünce ve hayat tarzı olan maddi ve seküler tefekkür bütünüyle düşmanca muameleyle dinî düşünce ve değerleri ve geleneği zayıf bir konuma itmekte, sürekli olarak dindarları ve dinî düşünce ve değerleri alay konusu yapmaktadır. Ellerinde güçlü araçlar vardır ve onları sırf maddeci düşünce ve değerleri yaygınlaştırmak için kullanmaktadır. Medya, tamamen ateistlerin elinde en önemli ve en çok kitleye hitap eden araçlardan biridir. O, medyanın ateist inançlar temelinde faaliyet gösterdiğine inanmaktadır. Bu medya, ateist inanç ve hayat tarzını propaganda etmekle kalmamakta, Hıristiyanlık inancını ve geleneğini de şiddetle ezmekte, hatta sansürlemektedir. O, medyanın eşcinsel grupların en küçük talep ve haklarına büyük duyarlılık gösterdiğini, onların yasa dışı eylemlerine bile sessiz kaldığını, ama dinî inançlar konu olunca, herkesi dinî düşünce ve dinî inançların hurafe ve tehlikeli olduğuna ikna etmek için en abartılı şekliyle karamsarlık ifade ettiğini

savunmaktadır. Aynı şekilde medyada dinî inançlar aleyhinde özel programlar yapılmaktadır. Bu konu üzerinde dikkatlice düşünülmeli ve şu soru sorulmalıdır: Neden müminler böyle bir baskı ve ezmeyle karşı karşıyadır? Ona göre medya bireylerin şahsiyetini, özellikle de yeni nesli şekillendirmede şaşırtıcı bir güce sahiptir. Bu şekil de ateistlerin hayat tarzı ve inançlarının hizmetindedir. Ateizm artık sadece Tanrının varlığına inanmamak değildir. Aksine medya tarafından, tüm dinleri ve tezahürlerini ezen bir dine dönüştürülmüştür. (Pasquini, 2014: 60-62).

Mutahharî ve Pasquini'nin Görüşünde Toplumsal, Ahlakî ve Pratik Değerler

Seküler ve materyalist toplumun cazibesi de Mutahharî ve Pasquini'nin incelemelerindeki ortak noktalardandır. Mutahharî'nin görüşünde dikkat çeken nokta, materyalizmin geçmiş dönemleri ve tarihselliğiyle ilgili kilise, felsefe, toplum, ahlak ve propaganda alanlarına ait kavramların yetersizliğidir. Çağımız ve dönemimizle ilgili olan ise materyalizmin cazibesidir. Bu çekim gücünü onsekiz ve ondokuzuncu yüzyılda bilimsel keşifler ve gerçeklerle birlikte yol alıp kilisenin geleneksel öğretilerine muhalefet etmesiyle kazandı. Çünkü ilahiyatın karşısına bilimi koymuştu. Bu yolla itibar elde etti. Fakat çok geçmeden cazibesi çöküşe geçti.

Son yüzyılda halk kitlelerine yönelik zulüm karşısında siyasi ve sosyal mücadele vermesiyle ve devrimci ruh sayesinde yeniden çekicilik kazandı. Zulüm, saldırganlık, emperyalizm ve istibdatla mücadelenin kahramanları çoğunlukla materyalist eğilimleri olan kişilerdir. Bu da gençlerin böyle ekollere çekilmesi için yeterli oldu. Materyalist inançların mücadelecisi ve hak yanlısı hareketlere kılavuzluk yaptığını, buna karşılık dinî inançların ise teslimiyet, uzlaşmacılık, refah yanlılığı, sakinlik ve kayıtsızlık yarattığını gören gençler neden ilahî tefekkürü cazip bulsun? Oysa materyalist inançlar ile kahramanlık psikolojisi ve ilahî tefekkür ile gevşeklik, kayıtsızlık ve zulme rıza arasında mantıklı bir gereklilik ilişkisi yoktur.³ Bilakis tam tersine, ilahî tefekkür insanı aşkın biri olmaya, hak talep etmeye ve hak yolunda mücadeleye bağlar. Buna karşılık maddiyatçı tefekkür ise insanı maddiyat, haz ve menfaat ile kuşatır. Tarihin şahitliğiyle, peygamberler ve ilahî kişilikler daima zulüm, baskı ve sömürü ile mücadele cephesinde yer almışlardır. Ama şu anda ilahî tefekkür yanlılarının böyle bir duruma düştüğü, maddiyatçıların ise itibar kazandığı bir hal ortaya çıkmıştır.

Pasquini bu meseleye kilisenin işlevsizliği başlığı altında değinmektedir. Ona göre ateist veya materyalist düşüncelerin güç kazanması ve gönüllere yerleşmesini, kilisenin dinî sistemindeki gevşeklik ve işlevsizliğin etkisinden çok, seküler baskıcı rejimlerin uyguladığı şiddet ve kiliseye karşı entelektüel propaganda ve cazibenin ürünü olmayla ilişkilendirmek onun açısından önemlidir. Ama kilisenin takdir görmesini ve konumunu zayıflatan

³ Mutahharî, toplumumuzda din adamlarının sükunet ve sessizliğini de ruhanilik sistemindeki popülizmin âfetlerinden biri sayar ve popülizmin sel, deprem, yılan ve batılılaşmadan çok daha tehlikeli olduğunu söyler. Çünkü sükunet ve sessizlik avamın tabiatına uygundur ve din adamları devlet ve halk tarafından rızıklandırılıp ayakta tutuldukları sürece bu âfete maruz kalacaktır. (Murtaza Mutahharî, 1395/2016a: 299-300).

ahlakî skandallara ilaveten Hıristiyan değerleri uygulamaya geçirmede gösterilen gevşeklik ve kayıtsızlık ve kilise babaları tarafından görevleri yerine getirmek için gerekli cesaretten yoksunluk da kilisenin çöküşünün en önemli etkenlerindedir. Rahipler camı yanmış insanları teskin etmek ister ama çoğunlukla bu işten korkarlar. Bunun engelleri ve zorluklarının üstesinden gelemeyiz. Başka bir ifadeyle, kendilerini bunun için tehlikeye atmaya, eziyet ve zahmete katlanmaya hazır değildirler. (Pasquini, 2014: 13).

Dolayısıyla halk, dinî bir kurum olarak kiliseye çok özen gösterdiği ve güvendiğinden, zayıf işlevi ve ahlakî skandalları toplumun geneli tarafından dikkatle izlendiğinden ve kilise ister toplumsal düzeyde, ister siyasî ve dinî düzeyde olsun insanların inançları, temayülleri ve itikatları için belirleyici bileşen olduğundan modernizmin eşliğinde kilisenin ahlakî çöküş ve pratik zaaf nedeniyle halkın karargahı olma özelliğini kaybettiği ve bizzat kendisinin seküler, din dışı, hatta din karşıtı toplumların şekillenmesinde en önemli etkene dönüştüğü inkar edilemez.

Mutahharî ve Pasquini Açısından Fıtrat

Dinin menşei olarak fıtrat, bakış açısında önemli ve temel noktalardandır. Mutahharî önce insandaki fıtratın özelliğini ispatlarken üç temel görüşü, Eflatun'un temiz sayfa görüşünü, Kant'ı ve Müslüman hakimlerin görüşünü ele alır ve der ki, fıtriyat temel ilkeleri gibidir; tümelin tikelden büyük olması ve iki çelişenin bir araya gelmesinin imkansızlığı, fıtratın insanın yapısındaki varlığını ispatlayan kanıtlardır. Esasen insanın varlığında fıtrat bulunduğunu inkar eden Lock ve Hume gibi deneyselcilerin görüşünü materyalist tefekkürün atası olarak ele almaktadır. İnsanın varlığında düşüncenin temel ilkelerine inanan Kant gibi kimselerin onları değişmez ve hata etmez gördüğünü söyler. Materyalistler aslında insanda tefekkürün temel ilkelerinin varlığını inkar ettiklerinden nihayetinde kuşkudan başka bir pozisyona ulaşmazlar. Onun görüşüne göre insan fıtrat sahibidir ve onun meseleleri, fıtratı gözönünde bulundurularak çözüme kavuşturulmalıdır.

Bu nedenle başlangıçta fıtrat meselesini fitrî veriler ve algılar, sonra da maddi olmayan istekler ve ihtiyaçlar şeklindeki iki alanda ele alır. Yani Tanrıdan bahsedilmesi öncelikle beşerin -hep sebep arar- rasyonel, mantıksal ve öze ilgili yetenekleri nedeniyle fitridir. İkinci olarak da insan inkar edilemez biçimde duygusal fıtrata sahiptir ve onlara mukaddes eğilimler adını verir: Hakikati arama eğilimi, hayır ve fazilet eğilimi, güzelliğe eğilim, yaratıcılığa eğilim, son olarak da din ve dindarlık bahsinden bağımsız olarak insanda mevcut bulunan aşk ve ibadete eğilim.⁴ Beşerde fıtratın varlığını ispatlayan diğer kanıt ahlak, din ve sanat gibi şeylerin kurucusu vicdandır. (Mutahharî, 1395/2016c: 47-63).

Bundan dolayı o, Tanrı kavramının ortaya çıkışının kökenini korku, cehalet ve sınıfsal ayrıcalık gibi şeylerle izah eden materyalistlerin en başta insanda fıtratı ve onun öze ilişkin, mantıksal ve rasyonel yeteneklerini inkar ettiklerine inanmaktadır. Dolayısıyla fıtrat yoluyla Tanrıyı ispat mümkün olmasa bile Tanrıdan sözetmek fitridir.⁵ Yani beşerin veriler

⁴ Bkz: Murtaza Mutahharî, 1395/2016a: 98

⁵ Murtaza Mutahharî (1395/2016), *Usûl-i Felsefe ve Reveş-i Realism*, İntişârât-i Sadra: C. 5, s. 38 ve 39.

alanı, ateizm mevzusunu ve fitrat bahsini irtibatlandıran yerdir. Aşk ve ibadete yöneliş ve bu eğilimin idraki bariz ve inkar edilemez olduğundan ateizm, beşerin fitrat ve doğasına aykırı bir şeydir. Aynı şekilde nedensellik ilkesinin insan ruhuna hâkimiyeti, onu sebeplerin sebebi olarak Tanrıyı aramaya sevkeder. Mead meselesi de Allah'a dönüş anlamında beşerin varlığındaki fitri şeydir.⁶

Pasquini de imanın beşer için fitri ve yapısal bir şey olduğuna ve onun tabiatına uygun düştüğüne inanmaktadır. Ateizm ise bir tür hastalık gibi insanın canına kastetmiştir.⁷ Esas itibariyle onun imana bakışı fideistlerin⁸ yaklaşımı gibidir. Onun inancın sonuçlarına, özellikle birey ve toplumun hayatındaki ateizme⁹ mükerrer değinisi, genel olarak imanın deruni şeyler cinsinden olduğunu ve bilimlerde kullanılan metotlarla kanıtlanamayacağını göstermektedir.¹⁰ Onun imana irfanî yaklaşımı olduğu söylenebilir. Hatta eserlerinde önem verdiği kanıtlar, her ikisi de insanın deruni hallerine rücu eden vicdanın¹¹ çılgılığı ve manevî olgunlaşma -kema-¹² kanıtıdır. (Pasquini, 2014: 36&38-86). Bu nedenle Mutahharî ve Pasquini her insanın iç dünyasında onu Tanrıya yönlendiren bir çılgılık olduğuna inanmaktadır. Bu yüzden iman, insanı haya ve iffet gibi ahlakî melekelerle, hayra, insanseverliğe, şiddet ve zorbalığı reddetmeye, hazcılık ve çıkar eksensizliği kabul etmemeye götüren kılavuzdur. Bunun aksine ateizm insanı araçsallık, çıkar odaklılık ve hazcılığa sevkeder. Onun bütün cazibesi de bu eksten etrafında dönmesidir.

Uzmanlık Yoksunluğu ve Medyatik Propaganda

Diğer bir sorun, uzman olmayan kişilerin dinî meseleler hususunda görüş açıklamasıdır. Mutahharî, dinî meselelerin, sıradan insanların bilmekle yükümlü olduğu yere kadar sade ve fitrî olduğunu, ama teoloji, tevhid, Allah'ın isim ve sıfatları, kaza ve kader gibi konulara girildiği andan itibaren özel bir uzmanlığa ihtiyaç bulunduğunu ve herkesin bu konularda görüş belirtemeyeceğini savunur. Oysa çoğu kişi uzmanlığı olmaksızın bu meselelere girmekte, bilmediği şeyleri ve şüphelerini başkalarına aktarmaktadır. Mutahharî bu zeminde, kaza ve kader, ilahî adalet, cebir ve ihtiyar, kâinatın hudus ve kıdemi konusunda yapılan savunmalardaki mantık zaafına değinmekte ve cahilce görüş beyanlarını maddiyatçı tefekküre yönelimin icaplarından saymaktadır. (Mutahharî1395a: 160-163).

⁶ Murtaza Mutahharî (1395/2016), *Fitrat*, İntişârât-i Sadra: S. 42 ve 43.

⁷ Bkz: Dawkins (2007), *The God Delusion*, London: Black Swan: S. 163.

⁸ Fideizm, dinî inançların doğruluğunu inancın kendisi itibariyle kabul eden ve onlarda çıkarımın rolü bulunmadığını savunan görüşler bütünüdür. Fideizmde inancın kesinliği aklın karşısında yer alır. Bkz: Cevâdî, Muhsin (1381/2002), *İmangerâyî-i Wittgenstein*, Neşriyye-i Kabesât, Ardeşık sayı 26, s. 125-127.

⁹ Bkz: J. J. Pasquini, 2014: S. 410-41& 25-26.

¹⁰ Aralarında Stephen Jay Gould'un da bulunduğu bazı bilim insanları bilimsel yöntemlerin kesinlik vermemesi ve kısıtlarının bulunmasının Darwin'in zamanında da kabul edildiğini, bu nedenle bilim ve dinin birbirinin karşısında durmadığını, Darwin ve diğer yeni ateistler tarafından üzerinde durulanan ise bilim ve natüralizmin karşı karşıya olduğunu savunmaktadır. Bkz: S. J. Gould (1992), *Impeaching a Self Appointed Judge*, Scientific American Journal: S. 118-127.

¹¹ Consciousness

¹² Argument from Spiritual Development

Pasquini de Sam Harris ve hatta Dawkins hakkında aynı noktaları dile getirmektedir. Der ki, Sam Harris'in felsefi ve metafizik meseleler alanında hiçbir tecrübesi yoktur. Yalnızca dev propaganda bütçesi kullanarak din, dinî inançlar ve Tanrı meselesi üzerine görüş beyan etmektedir. Hepsinden kötüsü, görüşleri Hıristiyanlığın meselelerine vakıf biri ve aydın yazar olarak gündeme getirilmektedir. Halbuki o, Hıristiyan inancının kesin ilkeleri ve yorumların temel prensiplerinden bile habersizdir. (Pasquini, 2014: 16-17).¹³ Bu nokta başka düşünülerin de dikkatini çekmiştir. Plantinga da yeni ateizm akımının şiddete propaganda ettiği ve bu nedenle desteklediği şeyin din karşısında aşırılıkçı natüralizm olduğuna inanmaktadır. Bunun çoğu savunucusu, felsefi veya dinî bahislere yeterli vuku fiyeti bulunmayan filozof olmalarıdır. Ama onların insanın varlık âlemindeki konumu hakkında beyan ettiği görüşler dinî işlev kazanmış ve "din benzeri" bir akıma dönüşmüştür. (Dennett & Plantinga, 2010: 41-63).

Mutahharî ve Pasquini Açısından İşlevsiz Kilise

Mutahharî'nin patoloji eksenli bakışında en önemli mesele kilisenin yapısıyla ilgilidir. Bu mesele, önem derecesi farkıyla görece olarak daha fazla Pasquini tarafından da ortaya konmuştur. Kilisenin istibdat, şiddet, kayyumcu ve gayrı insanî düzeni halk kitlelerinin dine sırt çevirmesine ve materyalist sistemlere ve seküler hareketlere ilgi duymasına sebep olmuştur.

Kilisenin Şiddet ve İstibdatı

Mutahharî kilisenin eksiklik ve işlevsizliğine ilaveten felsefî ve dinî kavramlar bakımından da istibdat, şiddet ve zorbalığını seküler sistemlerin dinî ve kiliseli sisteme tercih edilmesinin en önemli etkenlerden biri olarak ele alıp tartışmaktadır. Galiba Pasquini'nin ruhani babasının giysisi mülahazasıyla gözden kaçırdığı ve Mutahharî'nin bu babta tam isabetle sözünü söylediği nokta, kilisenin onikinci yüzyıldan ondokuzuncu yüzyıla kadarki, yani kilise babalarının insanların inancı üzerindeki hâkimiyeti engizisyon sistemiyle koruduğu zamanki davranışdır. Kilise halktan, ateizmle ilgilendiğinden kuşkulanan veya kilisenin inançlarına muhalefet eden kişileri darağacına asılmak üzere ihbar etmesini istiyordu. Bunların korunması, saklanması, onlara himaye sağlanması suç kabul ediliyordu ve bunları yapanlar kilisenin lanet ve nefretiyle karşılaşılıyordu. Mutahharî, Will Durant'ın, inançları teftiş (engizisyon) mahkemelerinin görevi ve bu mahkemelerin korkunç işkenceleri konusunda verdiği bilgiye dayanarak kilisenin, dini, inancı özgürce seçme ve inançlar konusunda araştırma yapma olan asli vazifesinden nasıl saptırdığını ve diyaneti, şiddet içeren, esneklik göstermeyen, düşünceden korkan ve özgür

¹³ McGrath şöyle der: Dawkins, Noel Baba ile Tanrıyı kıyaslarken inancın son derece zayıf ve yüzeysel bir tanımını yapmak istemiştir. Çünkü bu konuda uzmanlığı yoktur ve yalnızca popüler kavramları kullanmıştır. *Sepidem-i İlhad* [Ateizmin Şafağı] kitabında Noel Baba'ya inancını altı yaşında kaybettiğini belirtir. Oysa onsekiz yaşında, yani yetişkinen Tanrının varlığını anlamıştır. Bu kıyasın gerçekliği yoktur. Çünkü halk, Tanrıya inancı çocukça inançlar arasında görmez. (Bkz: McGrath, 1396/2017, *Dersnâme-i İlahiyat-i Mesihî*, çev: Behruz Haddadî, Kum, Neşr-i Edyan, C. 2, s. 726).

düşünceden uzak bir sisteme dönüştürdüğünü göstermektedir. Will Durant'ın kilise tarafından işkence yapılan ve katledilen kişilerin sayısı ile ilgili dehşete düşüren istatistiğini hatırlar.¹⁴ George Sarton'un (1884-1956)¹⁵, kilisenin fiillerini rönesans tarihinin en karanlık noktası olarak tanıtan ve cadı avı bahsinde kilisenin büyücülükle mücadele bahanesiyle böyle cinayetler işlediğini anlatan *Şeş Bâl (Six Wings)* kitabını referans verir. Mutahharî, kilisenin fiillerinin toplumda dinin reddedilmesi ve dine sırt çevrilmesinin en önemli zeminini oluşturduğuna, dinin asli hedefi olan hidayet ve muhabbeti kâfirlikle ve günahkarlıkla suçlamaya dönüştürdüğünü ve maddecilik lehine dine en büyük darbeyi vurduğuna inanmaktadır.

Oysa Pasquini kilisenin istibdat ve cinayetlerine kısaca değinmektedir. Tabii ki buradan Pasquini'nin inançları teftiş sistemine, haçlı savaşlarına ve kilisenin istibdadına önem vermediği ve bunu gözardı ettiği sonucu çıkarılamaz. Ama insanların inançsızlaşması ve dini sırt çevirmesinde bu sebebe önemsiz bir pay vermiştir. İspanya'da 1481-1843 yılları arasında süren engizisyonda 3230 kişinin öldürüldüğünü ve 1184'den 1500' kadar devam eden orta çağlar boyunca inançların teftiş edilmesi sonucunda 2000 kişinin katledildiğini itiraf eder, ama aynı zamanda seküler rejimlerin Hıristiyan neşriyat, cemiyetler ve faaliyetlere karşı girişimlerini daha vahim bulur ve onların kiliseye ve Hıristiyanlara karşı çok daha fazla cinayet işlediğini vurgular.¹⁶ En geniş şekliyle tehdit, sürgün, zindan ve cinayetlerin Hıristiyanlara yaşatıldığına ve Fransız devrimi sırasında 20 bin Hıristiyan ve rahibin sürgün edildiğine değinir. Fakat kilisenin inançları teftişi ve istibdadı konusuna haktettiği şekliyle insafli davranmaz. (Pasquini, 2014: 40).

Mutahharî'nin işaret ettiği bir diğer yetersizlik de rahiplerin ahlakî ve malî yozlaşmasıdır. Mutahharî'nin, bizdeki ilim havzalarının malî sistemini gündeme getirerek onların halktan gelen gelirle rızıklanmasını yıkıcı bir âfet olarak nitelendirdiği uyarısı önemlidir. (Mutahharî, 1395/2016: 307-309). Dinin memuriyetinin, dünyevi ve uhrevi mutluluğu armağan etmek için insandaki güdülerini ıslah, kontrol ve yönlendirme olduğuna inanmaktadır. Ama dinin zora koşan kanunları ve insandaki güdüler ile ilahî hudutlar arasında kavga ve çatışma olması onu tereddüde ve bilinç bulanıklığına sürüklemektedir. Nihayetinde de diyanetin onun mutluluğunu güvence altına alamaması bir yana, güdülerini kısıtlama ve baskı uygulama sebebiyle onu başarısızlığa da uğratmaktadır. Bu, materyalist okullara yönelişe zemin hazırlayan etkenin ta kendisidir. Mutahharî bu noktayı ele alırken özel olarak Hıristiyanlık dininde ruhbanlığın değerli ve evlenmenin kirli görülmesine bakar. Ama cehaletin kurtuluş, ilmin ise sapkınlık; fakirlik ve felaketin mutluluk, servetin ise bedbahtlık sayıldığı tefekkürün, insanın Tanrı ve diyaneti toplumların hakir ve geri kalmış hale gelmesinin sebebi görmesinden başka sonuç doğurmayacağına inanmaktadır. Bu, Pasquini'nin değinmediği bir noktadır. Mutahharî, Russell konusunda şöyle der: O, kilisenin insanı iki talihsizlik arasında bıraktığını savunuyor. Ya

¹⁴ 1480-1488 yılları arasında (yani 8 yıl içinde) kurbanların sayısı, 88 bin kişinin yakılması ve 96494 kişinin diğer cezalara çarptırılması; 1480-1808 yılları arasında ise 31912 kişinin yakılması ve 291450 kişinin diğer ağır cezalara çarptırılması olarak tahmin edilmektedir. (Mutahharî 1395/2016a: 68-69).

¹⁵ George Sarton, *Tarihîden-i İlm*, Amerikalı Belçikalı, kimilerine göre bilim tarihinin babası sayılmaktadır.

¹⁶ Bkz: Pasquini, 2014: S. 40-42.

dünyada mutsuzluk ya da âhirette mutsuzluk. Bu bakış da ateizme sebep oluyor. Çünkü Tanrıya inanç özgürlük, mutluluk, haz ve hatta özgür düşünce karşısında yer alıyor. Kilisenin öğretileri âhirette mutluluğu kazanabilmek için bu dünyada acı ve mahrumiyete katlanmak gerektiğini öğütüyor. Mutahharî, kilisenin öğretilerindeki bu eksikliklerin kişiyi mecburen inançlarını terketmeye ve Tanrıdan uzaklaşmaya zorladığına inanmaktadır. (A.g.e.: 164-168).

Kilisenin Kavramlarındaki Yetersizlik

Başka bir mesele de Hıristiyanların Kitab-ı Mukaddes’indeki yetersizliktir. Mutahharî bunu ağır eleştiriye tâbi tutar. Ona göre Hıristiyan dünya görüşünde bilim ve imanın karşı karşıya gelmesi, Ahd-i Atik’e sızan ve Hıristiyanlığın inançlarında yaşayan tahrifatların sonucudur. Bu da Tanrının insanın bilgiye erişmesine karşı çıkmasıdır.¹⁷ Ahd-i Atik’te vesvese veren şeytan akıldan başkası değildir. Mutahharî, ilk günah meselesinin Avrupa medeniyet tarihinin binbeşyüz yıl boyunca iman çağı ve bilim çağı olarak ayrılmasına sebep olmuştur. Halbuki İslamî dünya görüşünde bilim ve iman arasında hiçbir karşıtlık mevcut değildir. Çünkü ikisi de insanlığın sütunlarındandır. (Mutahharî, 1395/2016b: 19-21). Bilim ve inancın karşıtlığı Kitab-ı Mukaddes’te yapılan tahrifin sonucudur ve kilise babalarının yanlış anlayışı sürekli bu çelişki tablasında dövmüştür. Her ne kadar bu mesele, kilisenin Hıristiyan dünya görüşünde bilim ve din arasındaki karşıtlığın müsebbibi olması bakımından Pasquini ile Mutahharî’nin uzlaştığı nokta olmasa da ve Pasquini kilisenin bilime karşı çıkmak bir yana, tersine daima bilimsel gelişmelerin öncüsü olduğuna inanıyorsa da¹⁸ aynı zamanda Kitab-ı Mukaddes’te tahrif ve yetersizlik olduğu konusu her iki düşünürü buluşturan ortak görüşür.

Pasquini, bir rahip olarak Kitab-ı Mukaddes’teki yetersizliklerden haberi olduğunu itiraf eder. Kilisenin kavramlar bütünündeki yetersizlik, eksiklik ve çelişkileri kabul ederek seküler yazarların bu hususta söylediklerinden haberdar olduğunu belirtir. Musa’nın (a) Ahd-i Atik’in beş seferini yazmadığı ve Yaratılış’ın baş tarafı hakkında dört teologun dört farklı görüşe sahip olduğu; yahut Yehova’nın Tanrıdan çok insana benzediğinin bildirildiğini belirtir ve dört İncil’de tahrifi kabul ettiğini ima eder. Fakat buna da şöyle cevap verir: Hıristiyanlıkta hatasızlık sadece inanç ve ahlakla, yani kurtuluş için zorunlu olan konularla ilgilidir.

Esas itibarıyla Hıristiyanlık kutsal metne dayalı değildir. Aksine kutsal kişilerin tarzına dayanır.¹⁹ Sekülerler kutsal metinlerdeki çelişkiler ve yetersizlikleri kullanarak Kitab-ı Mukaddes’in orijinal olup olmadığını sorgulamışlardır. Mesela Matta İncilinin havariler tarafından yazılmadığını, Yunan rahipler tarafından yazıldığını söyler ve ona

¹⁷ Burada Çıkış’ın 16 ve 17. ayetlerine işaret vardır: “Tanrı Âdem’e emrederek dedi ki: Bahçenin bütün ağaçlarından hiçbir engelle karşılaşmadan ye. Ama iyi ve kötünün bilgisini içeren ağaçtan kesinlikle yeme. Çünkü ondan yediğin gün kesinlikle öleceksin.”

¹⁸ Pasquini, 2010: S. 40-43.

¹⁹ Hıristiyanlık, İslam’ın ve fundamentalist Hıristiyanlığın aksine kitap temelli bir din değildir. Hıristiyanlık kilisenin -Tanrının hizmetkârlarının- dinidir. Kutsal metin de olgunlaşmanın göstergesidir. Çıkış kitabından Vahiy kitabına kadar bireylerin çağlar boyunca akıl gelişiminden bahsedilmiştir. (Pasquini, 2014: S. 46.)

itibar etmezler. Fakat bu mevzu Hıristiyanlığın aslî akımı için pek o kadar önemli değildir. Çünkü Kitab-ı Mukaddeslerin metinleri kültürel, sosyal, muhtelif dillere tercüme ve yorumun etkisi altında değişikliğe uğramıştır. Mesela Yuhanna İncilinde aslında Yuhanna koleksiyonunu oluşturan üç mektup, havari Yuhanna'ya ait olmaktan çok onun toplumunu yansıtmaktadır ve Yuhanna'nın toplumunun ürünüdür. Bu, Aziz Augustinus gibi kişilerin gözünden kaçmış olamaz ki ateistler bu çelişki ve yetersizliklerden Hıristiyanlık aleyhine araç olarak kullanabilsinler. Augustinus neyi yorumladığını biliyordu -çelişki ve tahriflerden haberdardı-. Ama Hıristiyanlığın orijinal akımının Tanrıya yaklaşmasına sebep olan şey, inanç ve ahlakî kurtuluşun zorunlu öğeleri olarak kabul etmesiydi. (Pasquini, 2014: 44-46).

Tenkrit ve Tahkik

Mutahharî ve Pasquini “ateizme yönelişin nedenleri” meselesini incelerken müşterek noktaları olsa da temelleri farklıdır. Görüşlerindeki ortak yönleri saydıktan sonra şimdi de ayrıldıkları noktaları gözönünde bulundurarak her birinin görüşünü tenkide geçeceğiz. Bu noktalar şunlardır: Dine içeriden bakış ve tanıma, Freud'dan etkilenme ve işlevsiz kilise.

Dine İçeriden Bakış ve Tanıma

Mutahharî'nin ateizme yönelişin sebepleri hakkındaki görüşü genel olarak üç ana kategoride ele alınabilir. Onun patolojinde ele alınan birincisi ve en önemli mesele, esas itibarıyla kilisenin halka aktardığı felsefi, dinî ve kiliseye ait kavramlardaki yetersizlikten kaynaklanan epistemik sorunlardır. Mutahharî ve Pasquini'nin görüşündeki asıl farklılık da işte bu noktadadır. Çünkü Mutahharî'nin görüşüne göre sahit tanımanın hasıl olması akılcı teyit ve teslime eşittir. Ama kiliseye ait ve felsefi kavramların eksikliği ve yetersizliği sahit tanımanın önündeki engeldir. Bu nedenle de mütefekkirler ve bilim insanları tarafından kabul edilmemiştir. Fakat Pasquini, sahit tanımanın gerçekleşmesinin bireyin duygularıyla derin bağı olduğuna inanmaktadır. Şu anlamda: Bireyin duygusal başarısızlıkları, özellikle babayla ilgili olarak, epistemik kuvvetlerde bozulmaya sebep olmaktadır. Sahih tanımaya engel olan şey, bireyde bu zeminde duyguların şekillenmesiyle ilgilidir. Bu nedenle sahit tanımanın gerçekleşmemesi, reddetmeye ve ateizme yönelişe sebep olmakla kalmaz. Bilakis aslında yeni ateizm akımı felsefi çıkarım ve kanıtlara dayanmaktadır. Bu akımın bayraktarlarının görüşleri, muhatabı cezbetmek için ve dinî inançlara karşıtlık hedefiyle çoğunlukla bilimsel ve biyolojik kanıtların manipülasyonunu ve gazetecilik hilelerini kullanır. Bu genel görüş, her iki düşünürün ateizm hususundaki patolojisini etkilemiştir ve bunu dikkate almaksızın görüşleri eleştirilemez.

Mutahharî, seküler filozoflar ve düşünürler tarafından gündeme getirilen akli sorunlar ve felsefi çelişkilerle karşılaştağında Batı felsefi düşüncesinde mevcut çelişkilere İslamî geleneğin içinden bakmış ve bu eksikliklerden kaynaklanan boşlukları hatta sadece Aristoculukla da değil, İslam felsefesinin kavramlarıyla doldurmaya çalışmıştır. Mutahharî'nin bu sorunlara veya şüphelere cevabı, İslam felsefesinin vacibu'l-vücut

gibi kendine özgü kavramları açısından beyan edilmiştir. Yani bizim kendimize has kavramlarımızla onlarınki arasında hiçbir ortak zemin bulunmadığı yerde o, onların felsefi sorunları veya hatta çelişkilerini İslam felsefesinin çözüm yollarına rücu ettirmiştir. Bu nedenle onun verdiği cevaplar, doğruluğuna rağmen tam olarak kabul görmedi. Mutahharî'nin bu filozofların münakaşasına getirdiği eleştiri, bu sorunları İslam felsefesinin çerçevesi dışında, felsefenin daha genel ve tümel kavramları formunda ifade ettiği zaman çok daha etkili olabilmıştır. Russell ve Sartre gibi isimlerin varlığın aslının kökenine dair ilk sebep ve sebebe ihtiyacın kriterleri gibi -ona göre Batı felsefesinde halledilmemiş olarak yerinde duran- felsefi kavramlar hakkındaki tartışmalara cevap vermiştir. (Mutahharî, 1395/2016a: 78-81).

Öncelikle daha genel ve tümel şekle sahip Batının ve Hıristiyanlığın felsefi ve dinî kavramlarını gözönünde bulundurmaktadırlar. İkincisi, aralarındaki tartışma kendi prensip ve inançlarıdır ve başka bir geleneğin içinden onlara cevap verilemez. Kesin olan şu ki, Mutahharî'nin cevapları sadece İslamî geleneğin içindeki kişiler için yeterlidir, İslam felsefesinin kavramlarını ve Müslüman filozofların kanıtlarını anlayacak durumda olmayan kimseler için değil. Tanım meselesinde Pasquini'nin görüşü de başka şekilde aynı kusurla malüldür. Yani o, her ne kadar tanıma meselesini şekillenme aşamasında, yani Mutahharî'nin başladığından önceki aşamada ele almışsa da kusurlu baba teorisinin ortaya atılması, duygusal bozulmayı sahil tanımanın şekillenmesinin önündeki engel olarak göstermek içindir. Pasquini'nin motivasyonunu -yeni ateizmin başını çekenlerin görüşlerine karşılık vermede- bakıldığında öncelikle hararetli Freudçu yaklaşım göze çarpmaktadır. Hatta onun sadece Freud'un -ve Feuerbach'ın- düşüncesinin oyun alanını değiştirdiği görülmektedir. Çünkü Freud, Feuerbach'ın peşinden giderek dini, gerçeklikle bilimsel yüzleşmenin ergenleşmemiş formu olarak "yaygın obsesif kompulsif bozukluk" kabul ediyordu. Ona göre dinî ihtiyaç çocuğun babasına yetersizliği ve babasına ait olmasından kaynaklanır. Dinin ifade edilen tasviri, çocuklukta mutlak kâdir ve mutlak bilgili olarak tasavvur edilen babanın idealize edilmiş tasviridir. (Main, 1390/2011: 7-10). İkincisi, Hıristiyan geleneği üçlemeye dayanır ve herkese Hıristiyan geleneğinin içinden bakar. Oysa üçleme ile yeryüzündeki ailenin birbirine benzetilmesi yalnızca Hıristiyan inançlar bütününde geçerlidir. O, Yahudi diyanetine bakarken bile pek o kadar dikkatli değildir. Oysa atıfta bulunduğu çoğu filozof ve düşünürün kökeni Yahudiliktir ve sadece yaşadıkları ortam Hıristiyanlık dünyasıdır. Bu nedenle kusurlu baba teorisinin kapsamına alınamazlar.

Dinin Psikolojiye İndirgenmesi

Dinin psikolojiye indirgenmesi tehlikelidir. Bu, Pasquini'nin görüşlerini hep tehdit etmektedir. Gerçi ateizm meselesine yaklaşımında (sebeup ve sonuçları incelerken) din psikolojisinin sonuçlarından yararlanmaya çalışmıştır, ama onun eserlerinde sürekli dinin psikolojiyle ilişkilendirilmesinin niteliği meselesiyle yüz yüzeyiz. Bunun anlamı şudur: Bağımsız bir bilim dalı olarak psikoloji ve düşünürlerin dine asli yaklaşımı olarak felsefe, din hakkında derinlemesine farkı görüşlere sahiptir. Psikolojik yaklaşım tamamen

işlevselcidir ve dini insanın ruh sağlığı üzerindeki etkisine indirger. Oysa dinin hedefi hiç değilse birinci derecede tedavi değildir. Bilakis insan ruhunun kurtuluşunu sağlamaktır. Başka bir ifadeyle, dinler birinci derecede insanı doğruya yönlendirmeyi hedefler. İkinci derecede de insana psikolojik sağlık kazandırmak ve iç dünyasında denge kurmak ister. Dinler insan ruhunun kurtuluşunu hedefler. Bu mecrada insana psikoterapik yardımların ötesinde dikkate şayan yardımlar sunar. Bunun karşılığında da ondan daha fazla gayret ve çaba bekler. (Frankl, 1375/1996: 101-111). Bu nedenle bu iki yaklaşıma özgü hedeflerde her türlü karışıklık her şeyi altüst eder. Çünkü psikoterapistin dine bakışı araçsaldır ve onu hastayı tedavi etme ya da bireylerin psikolojisini sağlığına kavuşturmada kullanır. Halbuki dinin alanı çok daha geniştir.

Gerçi iddiaları izah etmede psikolojinin birikiminden yararlanılabilir, fakat hiçbir şekilde orada durup kalınmaz ve buna indirgenemez. Aslında dinin enstrümanlaştırılmasının hata olduğu ve psikoterapistin bu yanlışa sürüklenmemesi gerektiği söylenmelidir. Bunun anlamı şudur ki, psikoterapist ve din bazen ortak sonuçlara varsa da mahiyet ve hedefleri farklıdır.

Pasquini bu doğrultuda Paul Vitz'in "kusurlu baba" teorisine dayanarak ateizmi kişideki bir tür anomali ve Tanrı kavramını algılamada yetersizlik şeklinde tarif etmiştir. Tabii ki Pasquini'nin, ateizmi bir çeşit psikolojik anomaliye indirgemekten kaçınmak için Paul Vitz'in görüşüne asgari seviyede atıfta bulunmuştur. Zira Vitz, ateizmi otizmin -iletişim kurmada bozukluk- bir türü saymıştır.²⁰ Bu görüşü tek başına referans alırsak Freud'un hatasına düşmüş ve gerçekte yalnızca Freud'un oyun alanını değiştirmiş oluruz. Pasquini'nin tanımına göre ateizmin çocukluk ve gençlikte yaşanan duygusal bozukluklara ve psikopatolojiye, buna bağlı olarak da Tanrı kavramını idrakte yetersiz kalmaya indirgenmesi filozofların zihnini ikna edemez. Çünkü felsefecinin din hakkında epistemik kaygısı vardır ve ateizmi sırf psikopatolojiye indirgeyemez. Psikolojik ve duygusal patolojiler her ne kadar ateist eğilimlerde toplumsallaşma ve entelektüellik düzeyinde etkili olabiliyorsa da epistemik bakımdan pek de etkin değildir. Pasquini, ateizm ve iman meselesine psikolojik yaklaşımda durup kalmasa da en azından ateizmin tanımında bu hataya düşmüştür. Bundan dolayı bu zeminde üzerinde düşünülmesi gereken noktalar vardır:

Birincisi, psikoloji ve din, birbirini çokça etkileyen iki irtibatlı alan olsa da dinin deneysel psikolojiye indirgenmesinde kuvvetiyle yerinde duran ve son yıllarda bazı araştırmacıların, faaliyetlerini din psikolojisi adı altında daha geniş bir alanda yürütmelerine sebep olmuş zorluk vardır. Çünkü dinin psikolojiye indirgenmesinin sonuçları ne ilahiyatçılar tarafından ne de psikologlar tarafından kabul edilebilecek bir şeydir.

Netice itibarıyla denebilir ki din psikolojisinin sonuçları, kişinin Tanrıya inanan biri olması veya onun dinî inançları üzerinde tesiri bulunan etkenlerdir; yoksa dinin kökeninin psikolojik analizlere indirgenmesi değil.²¹ İkincisi, psikologların din hakkındaki değerlendirmesi tarafsız olmamıştır. Nitekim Freud din psikolojisi alanında tarafsız değildi.

²⁰ Bkz: Vitz, P. C., 1998: S. 113-114

²¹ Bkz: Roderick Main, 1390/2011: Sayı 48/22-23.

Bilinçli din karşıtı yaklaşımların etkisi altındaydı. Tıpkı Jung'un dinî eğilimlerin etkisi altında olması gibi. (Main, 1390/2011: 21).

Vitz, Freud'un, hayatının ilk yıllarında dinden epeyce etkilenmiş olmakla birlikte görüşlerini psikanalitik seanslara dayandırdığı gözönünde bulundurulursa asla inançlı biriyle konuşmamış olduğuna inanmaktadır. Bu alandaki klinik deneyler, nasıl ki kişi Tanrıya inanırken bilinç dışı etki altındaysa Tanrıyı reddetmenin de bilinç dışı etkenlerin sonucu olabileceğini göstermektedir. (Vitz, 1998: 221). Bu nedenle dini psikolojiye indirgemenin geçersiz olması gibi, ateizmi psikolojiye indirgemek de din ve psikolojinin misyonunun gerçekleşmesine engeldir. Psikoterapi sadece bağımsız, her türlü önyargıdan uzak ve kendi araştırmalarına dayanan bir ürün olduğu takdirde fayda sağlayacaktır. Din taraftarlığı veya onu reddetme doğrultusunda önceden belirlenmiş hiçbir hedef olmamalıdır.²²

İlaveten, Freud'un ve Freudçu psikologların dinin kökeni konusunda psikolojik etkenler olarak incelemeye konu edindiği şey, aslında dinin kökeninin²³ değil, dine yönelişin etkenleridir. Freud'unki, aralarında öğrencileri Jung ve Adler'in de (1870-1937)²⁴ bulunduğu psikologlar ve psikiyatristlerin eleştirisine uğramış bir yaklaşımdır. Jung, dinin kaynağının insanın bilinç dışı yapısı olduğu konusunda Freud'la uzlaşsa da bilinç dışı ruhun cinsel eğilimlere münhasır olduğunu kabul etmediğinden cinsel eğilimin doğru yerine konulması gerektiğine inanmaktadır. (Jung, 1382/2003: 113). Mutahharî de ilke olarak dine yönelişin kökeninin, beşerin vücudunda, fıtratın ta kendisi olan bilinç dışı ruhta olduğu meselesinde Freud ve Jung görüş birliği içindedir. Ama ona göre Freud, onu -basırlmış cinsel eğilimleri- ortaya çıkaran etkeni veya etkenleri teşhiste yanlış yola girmiştir.

Sonuç

Mutahharî ve Pasquini arasındaki en önemli ortak nokta -gerçi Pasquini dinin ve psikolojinin modern söyleminden nasiplenmiş, buna karşılık Mutahharî geleneksel çerçevede konuları ele almışsa da- ateizme yönelişin felsefe dışı sebep ve etkenlerine odaklanmak ve onları araştırmaktır. Onun bakış açısından Tanrıya inançsızlık mevzusu, Tanrı kavramına dair sahih tanımın hasıl olup olmamasıyla temel bir ilişki içindedir. Bu noktada Pasquini'nin görüşüyle bağ kurulabilir. Çünkü o da epistemik kuvvetlerde yaşanan bozulmanın hangi sebeple olursa olsun sahih Tanrı kavramının şekillenmesine engel oluşturduğunu savunmaktadır.

Ateistlerin pozisyonlarında irrasyonel ısrar ve ayak diremesi de, her iki düşünür açısından da, ateizme yönelişte felsefe dışı etkenlerin tesirinin göstergesi ve kanıtıdır.²⁵ Mutahharî

²² Bkz: Viktor Frankl, 1375/1996: 106.

²³ Dinin kökeni bahsi, kelam ve felsefeyle ilgili bir konudur. Freud'un değindiği cehalet, korku, cinsel güdüyü bastırma gibi etkenler dine yöneliş üzerinde tesiri olan etkenlerdir. Freud başta mutlak cinsel özgürlüğün insanda dine yönelişin ortadan kalkmasına sebep olacağına inanıyordu. Sonraları kendisi de bu fikirden vazgeçti.

²⁴ Psikanalizde sosyal psikoloji grubunun öncüsü kabul edilen Avusturyalı psikolog Alfred Adler 1911'de Freud'dan ayrıldı.

²⁵ Bkz: Murtaza Mutahharî, 1395/2016a: 136.

ve Pasquini Tanrıyı tanımada yetersizlik ve bozukluğun Tanrıya inançsızlıkla sonuçlandığı konusunda görüş birliği içindeyse de bu yetersizliğin sebebini teşhiste farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Mutahharî, kilise yoluyla insanlara aktarılan yetersiz ve kusurlu felsefi ve dinî kavramların, kaçınılmaz biçimde dine ve Tanrıya inanca sırt çevirmeye yol açan hurafeci ve çürük inançlar olduğuna inanmaktadır.

Buna ilaveten kilise hâkimiyetinin yozlaşmış, müstebit ve şiddet içeren sistemi de siyasi ve sosyal bakımdan bilim insanları, düşünürler ve aydınların dine ve kiliseye karşı muhalefet ve isyan yükseltmesinin yolunu hazırlamıştır. Pasquini de kilisenin etkin olmadığını itiraf etmekle birlikte Mutahharî'nin ifade ettiği noktanın daha az önemli olduğunu düşünmektedir. Ona göre sahih tanımanın hasıl olamaması meselesi, bireydeki epistemik kuvvetlerin kusuru ve yetersizliğiyle ilgilidir. İş o noktaya vardır ki, ateizmi, özel olarak babayla ama genel olarak da aileyle ilişki kurmada yaşanan bozukluk ve duygusal başarısızlıkların sebep olduğu Tanrı kavramını idrakte yetersizlik şeklinde tarif etmiştir. Bu görüşü açıklarken de hem Hıristiyanlığın üçleme (teslis) ve ilahî aile öğretisinden hem de Freud'un dinin kökeni hakkındaki görüşünden etkilenmiştir.

Mutahharî ve Pasquini'nin -aralarındaki zaman farkı hesaba katılarak- bir başka müşterek noktası daha vardır. Ateizmin ilerlemeci akımına tepki. Pasquini somut biçimde yeni ateizm akımını ve onun öncülerini ele almakta ve onların çoğunun "kusurlu baba" teorisinin kapsamına girdiğine ek olarak, hepsinin de içinde hazcılık ve çıkar odaklılığın gizli olduğu şöhret kazanma, kimlik edinme ve aydın modasına uyma gibi başka motivasyonlar bulunduğu inanmaktadır. O, sonunda da ateist dünya görüşünün şatafatlı dış görünüşünün aksine toplumları barbarlığa maruz bıraktığı ve buna devam ettiği uyarısında bulunur. Çünkü bu akımın öğretileri toplumları rahatlıkla umutsuzluk, şiddet, ipini koparmışlık ve güç tutkusunun yarattığı boşluğa sürüklemektedir. Güce tapınanların önünün açıldığı ülke, savaşa ve insanların katledilmesine hazır demektir. Mutahharî de maddeci dünya görüşünde mutlak ve müteal her türlü ahlakî değer reddedilmesiyle ilgili uyarıda bulunmuştur. Hülâsa filozoflar, sosyologlar, hekimler ve psikanalistlerin faaliyet gösterebileceği bir mevzu olarak ateizme yönelişin sebeplerini araştırmak Doğulu ve Batılı düşünürlerin dikkatini çekebilecek pek çok yeteneği barındırmaktadır.

Kaynakça

- Dennet, D., & Plantinga, A. (2010), *Science and Religion: Are They Compatible?*, Oxford University Press, New York.
- Frankl, Viktor (1375/1996), *Hoda der Nâhodâgâh*, çev: İbrahim İzdî, Neşr-i Resâ, Tehran.
- Jung, Carl Gustav (1382/2003), *İnsan-ı İmrûzî der Costicûy-i Rûh-i Hod*, çev: Feridun ve Leyla Ferâmurzî, Âstân-i Kuds, Meşhed.
- Main, Roderick (1390/2011), "*Hâstgâhhâ ve Rûykerdhâ-yi Revânşinâsî-yi Din*", çev: Fatuma Muhammed, Neyriyye-i Kitab-i Mâh-i Din, Sayı 48, S. 22-23.
- McGrath, Alister (1396/2017), *Dersnâme-i İlâhiyyât-i Mesihî*, çev: Behruz Haddadî, Neşr-i edyan, Kum.

Mutahharî, Murtaza (1395/2016a), *İlel-i Gerâyiş be Maddîgerî*, Sadra, Tehran.

Mutahharî, Murtaza (1395/2016b), *İnsan ve İman*, Sadra, Tehran.

Mutahharî, Murtaza (1395/2016c), *Fıtrat*, Sadra, Tehran.

Pasquini, J. J. (2010), *The Existence of God*, University Press of America, New York.

Pasquini, J. J. (2014), *Atheist Persona*, University Press of America, New York.

Vitz, P. C. (1998), *Sigmund Freud's Christian Unconscious*, Guilford Press, Newyork.